

Домонгольський період давньої Русі був у багатьох відношеннях успішним: розвивалася економіка, далекоюсяжна торгівля приносила зиск, культура одержала християнський зміст, форму в постеліністичному стилі. Ремесла, особливо золотарство, пишно розвивалися, запозичуючи і урізноманітнюючи взірці сусідніх народів та власні. У заможних людей нагромаджувалися монетні, речові скарби, які в часи небезпеки закопувалися в землю. Цікаво, що скарби зберігалися в різних «формах»: у глиняних горщиках, загорнуті в бересту, у бронзових посудинах. За підрахунками Г. Ф. Корзухіної, в керамічному посуді знайдено 46 скарбів, в мідному – 8, загорнутими в тканину – 5, в березовій корі – 2 скарби [7, с. 10]. Зараз ці скарби, якщо стають доступні науковцям, виявляються справжніми науковими знахідками і родючим ґрунтом для гіпотез, ідей, узагальнень [10, с. 246–247].

У ті часи Волинь була багатим краєм. Відкриті за останні два століття скарби це підтверджують. Особливо часто їх знаходили у великих містах (Київ, Чернігів, Львів, Володимир та Луцьк), городищах, торгових факторіях (напр., як далекий від Волині острів Готланд у Балтійському морі, який буквально виявився всіяним десятками депозитів, зокрема арабських високопробних монет). На Русі 1910 р., за даними Г. Ф. Корзухіної, було відомо 274 скарби куфічних монет, у той же час на острові Готланд відкрито 233 скарби (цей острів був найбільшим транзитним пунктом між Руссю та Скандинавією) [7, с. 31].

Значення цього унікального джерела – скарбів – для історичних реконструкцій неоціненне. Фіксація топографії різних монет кожного періоду дає можливість побачити пунктири первісних шляхів, обмінно-торгових, культурних центрів давньої Русі. Зокрема, Київ був одним із найбільших центрів концентрації монетних гривень. На 1982 р. тут наховувалося 270 срібних і золотих монетних гривень загальною вагою 45 кг, що були виявлені в 41 пункті міста [6, с. 100]. За підрахунками дослідників, це трохи більше третини від загальної кількості знайдених давньоруських зливків XII–XIII ст., які мали сумарну вагу до 130 кг [6, 1982, с. 100].

Археологічні знахідки цього періоду свідчать про успіхи торгівлі та грошовий обіг (Мал. 5). Розвиток економічної бази, товарний обмін набуває ознак з початками «ринкових» – товарно-грошових відносин. Функціонування грошової системи проявилось під час обігу арабських монет... срібних диргемів, котрі у VIII–IX – на поч. XI ст. правили за світову «валюту». З 70-х років IX ст. «підключається карб Візантійської імперії, далі європейських монет» [14, с.12].

Вже у VIII–IX ст. через Волинь пролягав важливий торгівельний шлях «із хозар в немец», який вважають другою, поряд зі шляхом «із варяг в греки», основною віссю, вздовж якої концентрувалися перші зовнішньополітичні зусилля молодшої Київської держави, розвивалися торгівельні зв'язки. Для торгових розрахунків використовувались арабські дирхеми, візантійські динари, західноєвропейські монети, а в XIII–XIV ст. – золотоординські монети. Для значних купівельних операцій використовувались срібні зливки – гривні вагою від 95 до 200 г. [24, с. 135]. За даними В. Терського, гривні знайдено в Луцьку, Дорогобужі, Городищі поблизу Шепетівки та в інших місцях. Такий зливко (гривня) походить, зокрема, з Ринкового майдану м. Луцька. Його вага – 239,8 г, датується він XIV ст. [24, с. 135–136].

Існує думка, що монетні гривні з'явилися у XII ст., коли припинилося карбування власних монет (за Володимира Великого, Ярослава Мудрого та ін.), настав так званий

«безмонетний період». Проте ще від IX ст. та пізніше в давньоруських скарбах трапляються гривні [8, с. 48–49]. В. Янін вважав, що збільшення кількості грошових гривень не пов'язане з припиненням карбування власних монет. Це пояснюється зручністю використання зливків в оплаті значних операцій. Зверталася також увага на більш легке їх виробництво [29, с. 181–182]. І. Г. Спаський дотримувався думки, що «ця форма грошей... може свідчити про високий ступінь концентрації багатства... в руках панівної верхівки» [23, с. 62–63]. Проте такі зливки були непридатні для дрібних операцій. Їхня вага становила 100–200 г і була менш зручною, ніж монет меншої ваги та вартості. Варто звернути увагу, що форма прутикоподібних гривень існувала віддавна, зокрема в Прибалтійських країнах, Польщі, Німеччині, Скандинавії. Це були зручні заготовки для ремісників та засоби обміну. У відомому Качинському скарбі теж знаходилася невелика гривня.

Вивченню грошових гривень дослідники присвячували увагу ще на початку XX ст. [26]. Пізніше з'явилися ґрунтовніші дослідження цих монет-грошей [5]. Як відомо, серед монетних гривень виділяють декілька типів: київський, новгородський, чернігівський та волинський [15, с. 60].

Київські гривні. Помічено, що більшість знайдених на землях України гривень належать до київського типу (шестигранні бруски срібла вагою близько 160 г). Появу цих грошей відносять до другої половини XII ст. [8, с. 51–52]. У той час Г. Ф. Корзухіна припускала, що поява гривень усталеної ваги відноситься до XI ст. [7, с. 28]. Обіг гривень київського типу закінчується, імовірно, у середині XIII ст. у зв'язку з навалом монголо-татар. М. Котляр наводить цікаві статистичні дані: з 93 випадків знахідок київських гривень у скарбах зафіксовано 9 випадків, коли вони були разом із новгородськими гривнями, 3 – разом із чернігівськими, 2 – з литовськими [8, с. 52–53]. Автор подає кількість гривень у скарбах Києва та Київщини (в найбільшому було 34 штуки) і підкреслює, що вартість однієї «була надзвичайно високою» [Там само]. Майже в половині випадків згадані гривні знайдено разом із коштовними прикрасами – як монетно-грошові скарби – з браслетами, сережками, підвісками, перснями, шийними гривнями тощо. Тобто монетні гривні у XII–XIII ст. становили «засіб накопичення багатства» (це крім інших функцій – автори) [8, с. 53]. Варто згадати, що зливки київського типу виявлено поблизу Рязані, Могильова, Твері. В останньому місті, в одному зі скарбів їх було аж 106 штук [5].

На території Північно-Західної України маємо 6 випадків знахідок по 1–3 гривні цього типу. Більші скарби київських гривень знайдено біля с. Висоцьк Дубровицького р-ну Рівненської обл. (32 штуки), м. Ізяслав Хмельницької обл. (9 штук), с. Ржатковка (передмістя м. Новограда-Волинського Житомирської обл.), а також два чималі скарби на Волинському Поліссі – в басейні рік Стоходу та Стубли (докладної інформації про них бракує). Усього цих гривень на північному заході України нараховується приблизно до 180 екземплярів.

Подаємо опис одного із скарбів. 2014 (?) року з м. Ізяслава надійшов короткий електронний лист та фото скарбу срібних гривень. Усього 9 злитків. Монети сфотографовані лише зверху, подано вагу та довжину кожної з них: 1 – 176 г, довжина 6,3 см; 2 – 158 г, довжина 8,6 см; 3 – 163 г, довжина 8,0 см; 4 – 159 г, довжина 7,7 см; 5 – 156 г, довжина 7,5 см; 6 – 161 г, довжина 8,2 см; 7 – 161 г, довжина 7,6 см; 8 – 165 г, довжина 8,6 см; 9 – 161 г, довжина 7,8 см. Як видно з фото та ваги, всі гривні дещо різняться розмірами та виглядом, тобто відливалися в різних формах. На поверхні спостерігаються більші та менші каверни (Мал. 3) (докладної інформації про скарб бракує).

В. Н. Рябцевич зазначає, що в Білорусі відомо три різновиди злитків: «київські» вагою 140–165 г, «західноруські», або «литовські», вагою 100–110 г та більш рідкісні – новгородські (190–210 г) [20, с. 134].

У виданні «Манети Беларуси да 1707 г.» зазначено, що з кінця XI ст. поширюються грошові засоби великого «гандлю» – срібні «прутики», а найбільш ранніми є київські гривні (Мал. 4). «Її [київської гривні] вага була подібна до візантійського фунту». Іншими гривнями були новгородські рублі. Мали поширення й чернігівські ромбічні гривні [13, с. 16]

Необхідно з'ясувати особливості «паличкоподібних» гривень, до яких належать литовські, новгородські та нещодавно виділені волинські. Нижче подаємо інформацію про ці типи монетних гривень.

Назва *новгородські гривні* походить від місця їх першої знахідки, часто вони трикутні в перетині. У XII–XIII ст. ці зливки були «основною одиницею... північної системи руської ваги». До 1971 р. на території України відомо 9 випадків їх знаходження. Вага новгородських гривень – близько 200 г. М. Котляр зазначає, що цей тип гривень траплявся також у скарбах XIV–XV ст. в Південно-Західній Русі [8, с. 54–55]. У XII–XIII ст. мали поширення і чернігівські гривні.

До *литовського типу* гривень відносили три зливки з Кам'яного Броду Житомирщини (їхня вага від 143,97 до 162,73 г). Литовські гривні мають паличкоподібну форму, «м'якші обриси, проте легші від новгородських» (за М. Котлярем, човноподібна форма притаманна волзьким або татарським гривням XIV ст. [8, с. 56]). М. Котляр також зазначає, що литовські гривні мають вагу приблизно 100 г. На них наносилися поперечні відтиски на спинці. М. Щекотіхін вважав, що вага литовських гривень в різні періоди змінювалася [28]. Спираючись на наявні в той час дані (друга пол. XX ст.), М. Котляр писав, що литовські гривні у XII–XIII ст. не були відомі на землях України. Цей дослідник згадує і про зливки золотих гривень, але їх було дуже мало [8, с. 56–57].

Гривні *волинського типу*. В. Савицький, В. Свінціцький, І. Пасюк писали, що в XI–XII ст. на Волині відливали власні гривні. Автори називають їх «волинський тип гривень» [21, с. 200–204; 17, с. 37]. Датування одного зі скарбів, знайденого в басейні р. Сарни, подано на основі сокирки-амулету з напівкруглим лезом, яка належить, за Н. Макаровим, до I типу [12, с. 41–56]. Отже, цей тип гривень виділений В. Савицьким та В. Свінціцьким у 2005 році.

Окремих знахідок гривень волинського типу (з 1–3 монет) відомо 13 випадків, усього – 26 (?) гривень. Крім того, знайдено близько 10 більших скарбів (р. Сарна, Ківерцівський р-н Волинської обл., с. Городок Рівненської обл., с. Борщівка Здолбунівського р-ну Рівненської обл. та ін.), де сумарно нараховується приблизно 175 (?) гривень. Тобто всього гривень волинського типу відомо приблизно 180. Таким чином, кількість монет київського та волинського типів приблизно однакова (з можливим переважанням київських).

У басейні р. Сарни знайдено скарб, до якого входили бронзові амулети у формі двох сокирок та кігтя та 9 «прутикоподібних» злиwkів – гривень. Довжина злиwkів від 14,5 до 17,0 см, ширина – від 1,7 до 2,8 см, товщина – від 0,8 до 1,2 см. Вага від 199,3 до 206,2 г, проба – 946–993. Три з них вужчі від інших, які були ширшими. Екземпляри більших розмірів мають вищу пробу. Поверхня гривень гладка, інколи пориста. Кінці однієї гривні дуже розплескані. У перетині ці зливки сегментоподібні. Зважаючи на їхні обриси, вони відливалися в різних формах [17, с. 36].

На сході Ківерцівського р-ну Волинської обл. знайдено грошово-речовий скарб, у якому були три шийні гривні з плетеного дроту, срібний браслет або підвіска більших розмірів, два плетені срібні ланцюжки та 26 «прутикоподібних» злиwkів (Мал. 1; Мал. 2). Приблизно половина з них мала розміри 18,4–18,6 см. Менші були довжиною 12,8 см, інші 13,2–15,4 см, шириною 20–24 мм. 12 «прутиків» мають сліди легких ударів (від одного до чотирьох) гострим предметом з обох боків. На п'яти помітні сліди розплескування на одному або двох кінцях. Одні «прутики» прямі (12 штук), інші ледь вигнуті [21, с. 200–204].

За усною інформацією, 2016 (?) року поблизу с. Старий Чорторийськ Маневицького р-ну відкрито монетно-речовий скарб, схований у посудині, до якого входили нашийні прикраси (гривна і ланцюжок) та більше 10 прутикоподібних гривень.

У м. Луцьку 2019 року виявлено скарб із 10 прутикоподібних гривень, 900 грам празьких грошів та, можливо, арабських диргемів (?) – усе було вміщено в амфору. У кінці 2018 (?) року в м. Володимир-Волинський знайдено великий скарб із гривнями різних типів.

Отже, на сьогодні маємо інформацію про кілька скарбів з «паличкоподібними» гривнями волинського типу, знайдених у східній частині Ківерцівського р-ну, у басейні р. Сарни, Старому Чорторийську, Луцьку та Володимирі.

З наявних даних випливає, що волинські гривні мають свої особливості: вони коротші від новгородських, меншої ваги, більш заокруглені з усіх боків, у т.ч. на кінцях. З екземплярів, які походять з Волині та Волинського Полісся, видно, що чіткої стандартизації у їх виготовленні не було: є менші, більші, прямі, злегка вигнуті, з насічками по боках, кінці окремих розклепані.

Литовські гривні від волинських відрізняються меншими розмірами і відповідно вагою, поперечними зарубками по спинці. У перетині вони тонкі, підтрикутні, товщиною близько 1 см. Як приклад, наводимо Вішчинський монетно-речовий скарб. Він знайдений 1979 року поблизу с. Вішчин Рогачовського р-ну Гомельської обл. біля стіни городища. У ньому було 37 предметів: 2 колти, виконані в техніці перегородчатої емалі, шестипроменевий колт, колт з ажурними краями, фрагменти срібних намистин, 14 підвісок, фрагменти рясен, 2 підвіски, масивний браслет, скручений з 3 дротів. Усі речі виготовлені з високопробного срібла. Грошова частина скарбу складалася з гривень: 6 київського, 2 новгородського типу, 8 цілих та 2 фрагментів литовського типу. Загальна вага скарбу 2 кг [2, с. 189] (Мал. 4).

До литовського типу можна віднести 2–3 гривні, знайдені поблизу с. Кам'яний Брід Коростишівського р-ну Житомирської обл..

Гривень чернігівського типу на Волинському Поліссі відомо 2 (Дорогобуж Гоцанського р-ну Рівненської обл. – розкопки Б. Прищепи) [18, с. 111].

Отже, на північному заході України були поширені переважно гривні київського та волинського типів. Чернігівського та новгородського типів відомо по кілька, так само, як і срібників (один срібник нібито знайдено біля м. Рівне у 2007 р.) [17, с. 18]

Як відомо, на цій території знаходять також монети Центральноєвропейських країн – німецькі, англійські, чеські, польські – та візантійські, арабські. Усе ж масовими місцевими були в давньоруський період гривні двох згаданих типів. Зазначимо, що в останні роки у зв'язку із появою металодетекторів кількість знахідок скарбів та окремих предметів давньоруського періоду зросла, проте докладної інформації про більшість із них бракує.

Нижче подаємо опис відомих давньоруських скарбів з Волині та Полісся:

1) **уроч. Гнідава** (с. Рованці Луцького р-ну Волинської обл.) 1967 року (?) на високому березі р. Рудки (притоки Стиру) ковшем екскаватора відкрито скарб у горщику з ромбічних гривень (київського типу) – збереглась одна. Розвідки М. Матвієйка [11, Мал. 2: 3].

2) **с. Висоцьк** Дубровицького р-ну Рівненської обл. На території села у 1878 р. знайдено давньоруський скарб срібних речей XII–XIII ст.: 32 монетні гривні та 3 браслети (доля скарбу невідома) [1, с. 40; 7, с.132; 22, с. 58].

3) **с. Борщівка** Здолбунівського р-ну Рівненської обл. В 1883 р. на території села знайдено скарб давньоруських речей, що складався з 42 срібних злитків (які були, імовірно, грошовими гривнями), 2 срібних лунниць, оздоблених зерню, 8 сережок волинського типу, 7 цілих дротяних шийних гривен (серед них 2 великі виті гривні) та в уламках (фонди державного Ермітажу) [1, с. 40; 7, с. 83, 85; 9, с. 73].

4) **с. Черниця** Корецького р-ну Рівненської обл. На території села у 1899 р. знайдено половину золотої давньоруської монетної гривні новгородського типу 96 проби [22, с. 66, 8, с. 63].

5) **с. Торговиця** Млинівського р-ну Рівненської обл. У 1971 р. «на городищі випадково ... знайдено скарб давньоруських срібних речей з 7 шийних гривен, 3 браслетів, 5 сережок, 3 перстенів, 3 скроневих кілець, 5 бурштинових намистинок, лунниці та 2 монетних гривен «новгородського типу» (експозиція Рівненського краєзнавчого музею) [16, с. 385-386].

6) **с. Бегень** Рівненського р-ну Рівненської обл. На полі поблизу села 1890 р. виорано скарб (XI-XII ст.), що складався з трьох цілих і фрагментованих срібних та двох частково збережених бронзових шийних гривен [22, с. 89].

7) **с. Козлин** Рівненського р-ну Рівненської обл. За 2 км. від правого берега старого річища Горині і за 8-10 м від мосту через Горинь 1933 року знайдено скарб давньоруських срібних речей: збереглося 4 шийні гривні та 2 намистини [22, с. 98].

8) **басейн р. Сарни**. На лівому березі р. Сарни знайдено скарб давньоруських речей, зокрема 9 «прутикоподібних» срібних гривен пальчастої форми – усі закопані вертикально вкупі. Зверху були дрібні символічні вироби металопластики – дві сокирки-амулети, підвіска у формі кігтя [21, с. 200-204].

9) **с. Городище Друге** Луцького р-ну Волинської обл. У 1983 р. під час розкопок знайдено скарб з п'яти срібних плетених шийних гривен, трьох плетених наручних браслетів та шести намистин прикрашених зерню (роботи експедиції М.М. Кучинка). Знахідки зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї [9, с. 80-86]. Подібні гривні відомі з Козярожських речових скарбів. В енциклопедичній статті видання «Археологія Беларусі» А. Макушніков зазначає, що Козярожські речові скарби (їх було 2) знайдені поблизу пос. Козі Рог, Буда – Кашельовського р-ну Гомельської обл. та були сховані в XI – на поч. XIII ст., складалися з витих срібних гривен (більше 10) [3, с. 394].

10) **Ківерцівський р-н** (східна частина) Волинської обл. Кілька років тому знайдено давньоруський скарб, який належить до монетно-речових. До його складу входили пальчасті гривні та 2 срібні ланцюги, 2 шийні гривні, 1 браслет, перстень. Вага скарбу приблизно 6 кілограмів. У скарбі було 26 гривен «волинського типу» (Мал. 1; Мал. 2). Інші деталі про депозит невідомі.

11) **м. Сокаль** Львівської обл. Скарб срібних прикрас (XII-XIII ст.) знайдено на околиці міста у 1974 р. Там Р. Багрій виявив сліди городища, що розташовувалось на правому березі Західного Бугу [19, с. 255; 4, с. 42-44].

12) **с. Соснина** Іваничівського р-ну Волинської обл. Знайдено срібну гривну, сережки, 42 чеські срібні монети XIV ст. [30, с. 139].

13) **с. Дорогобуж** Гощанського р-ну Рівненської обл. Скарб жіночих прикрас XI-XIII ст. До скарбу входили дві підвіски з конічним верхом, пара колтів та ланцюжки для їх підвішування, сережки київського типу, пластинчастий перстень [18, с. 29].

14) **с. Дорогобуж** Гощанського р-ну Рівненської обл. Під час розкопок знайдено скарб із 15 срібних дротяних скроневих кілець [18, с. 98].

15) **с. Дорогобуж** Гощанського р-ну Рівненської обл. Під час розкопок знайдено скарб прикрас: 2 золоті персні, 4 срібні сережки київського типу, 12 срібних дротяних скроневих кілець [18, с. 97].

16) **с. Дорогобуж** Гощанського р-ну Рівненської обл. Під час розкопок Б. Прищепи знайдено дві срібні гривні чернігівського типу [18, с. 111].

17) **с. Кам'яний Брід** Коростишівського р-ну Житомирської обл. У 1903 р. знайдено скарб золотих та срібних в емалях речей XI-XII ст., 1 гривня київського типу, 3 паличкоподібні гривні недбалого лиття з «сірого поганого срібла» [8, с. 61].

18) **с. Переросле Білогірського р-ну Хмельницької обл.** Знахідка золотої «штабки» – прутикоподібної гривні [1, с. 90; 8, с. 62].

19) **м. Ізяслав** (поблизу міста ?) Хмельницької обл. У 2014 р. (?) знайдено скарб срібних гривень київського типу (всього 9) (Мал. 3).

20) **сmt Миропіль** Житомирської обл. У 1938 р. відкрито монетно-речовий скарб, який складався з 1 срібної гривні київського типу (149,8 г), 2 товстих кованих срібних пластин, 2 золотих колтів із перегородчатою емаллю, 4 срібних підвісок зі звисаючими ланцюжками. Зберігаються в Київському історичному музеї [7, с. 131].

21) **с. Кикове** (поблизу села – в уроч. Терно) Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. 1916 р. знайдено скарб із 3 срібних шийних гривен [7, с. 94].

22) **с. Городок** Рівненського р-ну Рівненської обл. Знайдено 1 срібну гривню київського типу, 2 шийні срібні гривні, 3 срібні браслети, 32 монетні гривні (волинського типу – автори) [1, с. 40; 7, с. 132].

23) **с. Кустин** Рівненського р-ну Рівненської обл. Пара срібних гривень походить з кургану [30, с. 150].

24) **с. Мильці** (колишнє Mielce) Рівненського повіту Волинської губернії. Знайдено срібний браслет, скручений спіралью [30, с. 153].

25) **с. Софіївка** (колонія) Рівненського повіту Волинської губернії. Знайдено 13 гривень, 3 срібні браслети [30, с. 172].

26) **с. Стадники** Острозького р-ну Рівненської обл. Знайдено срібні сережки, «руські» монети (гривні), срібні шийні гривні та ін. [30, с. 163].

27) **м. Володимир-Волинський.** В уроч. Михайлівщина, де була церква, знайдено кілька десятків срібних гривень (монет) невідомої форми. перетоплених у 1880/1882 рр. [30, с. 166].

28) **м. Володимир-Волинський.** У 2016 р. (?) знайдено ще один скарб гривень (усна інформація).

29) **сmt Торчин** Луцького р-ну Волинської обл. Поблизу селища знайдено 1 гривню київського типу (усна інформація).

30) На березі **р. Стохід** (Полісся) кілька років тому знайдено скарб гривень київського типу (усна інформація).

31) **с. Жорнів** Дубенського р-ну Рівненської обл. Знайдено скарб на городищі над р. Стубла. До його складу входили 1 плетена срібна шийна гривна, плетений перстень, 12 срібних намистин, 1 підвіска та ін. Датуються знахідки X-XII ст. [25, с. 419; 9, с. 78-79].

32) **сmt Турійськ** Волинської обл. Поблизу селища знайдено «руські» монети, пояс, прикраси [30, с. 163].

33) **сmt Турійськ** Волинської обл. Виявлено срібні прикраси [30, с. 163].

34) **Волинь** (без локалізації) 41 гривня паличкоподібна [27, с. 71].

35) **м. Луцьк** Волинської обл. У 1930 р.? знайдено скарб монет XI ст., що складався переважно з німецьких денаріїв та вендок [8, с. 46]. У цьому ж місті знайдено срібний «кутий» браслет з двох скручених дротів [30, с. 152].

36) **м. Луцьк** Волинської обл. 2019 року знайдено скарб з 10 прутикоподібних гривень (вага кожної приблизно 194 г), 900 г празьких грошів (1 монета – 2,683 г) та арабських диргемів (?), вміщених в амфорі (Інтернет-ресурс – Віоліті).

37) **с. Старий Чорторийськ** (поблизу) Маневецького р-ну Волинської обл. 2016 (?) року відкрито монетно-речовий скарб, схований у посудині, до якого входили нашійні

прикраси (1 гривна та 1 ланцюжок) та більше 10 прутикоподібних гривень (усна інформація).

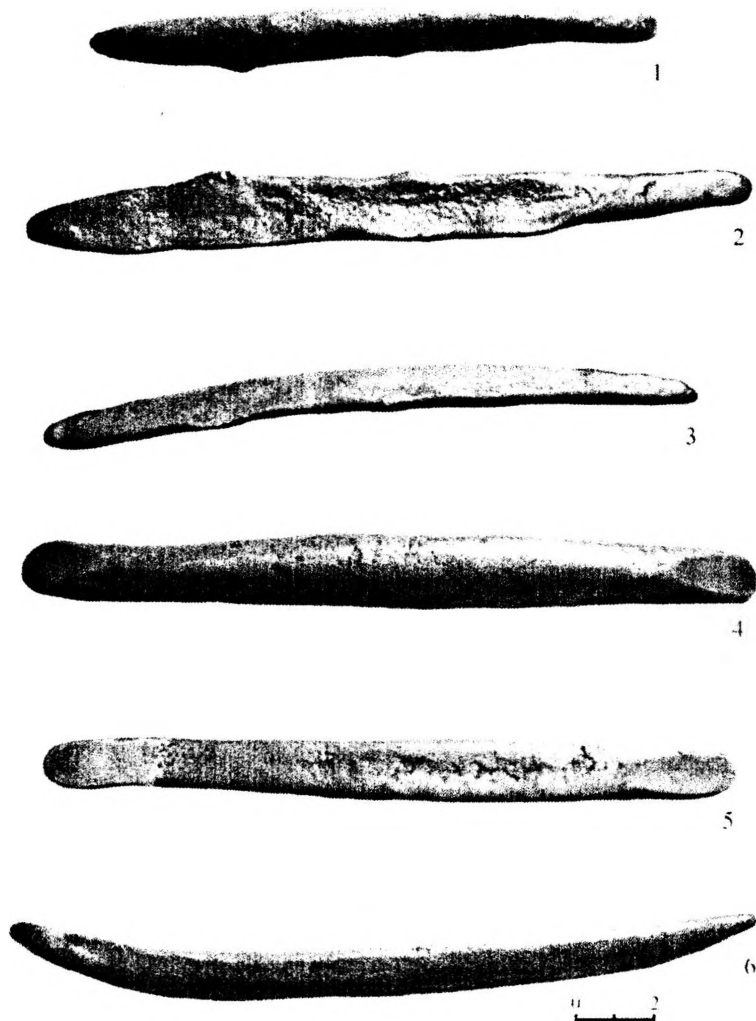
38) **м. Володимир-Волинський.** 2018 знайдено скарб гривень різного типу (деталі невідомі – усна інформація).

Отже, виявлені в останні століття речові та грошові скарби княжої доби, як і інші археологічні та літописні свідчення, показують значні успіхи Давньоруської держави в економіці, торгівлі, військовій справі, ремеслах (в т. ч. золотарстві). Волинь та поліська зона належали до найбільш розвинутих регіонів Русі, що зумовлювалося багатими природними ресурсами, активними культурними та торговельними відносинами з такими центрами культури, як Візантія, Хазарія, Центральна Європа.

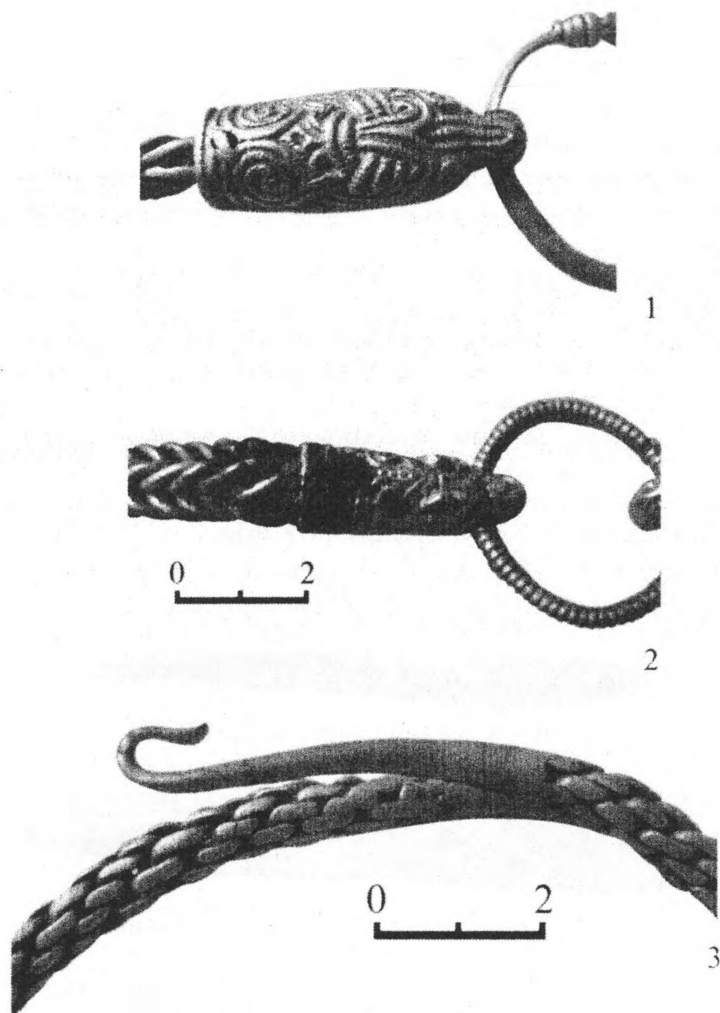
Джерела та література:

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. Труды XI Археолог. съезда / В. Б. Антонович. – М., 1901. – С. 1-132.
2. Археологія і нумізмати́ка Беларусі. Энцыклапедыя. Мінск, 1993. – 702 с.
3. Археологія Беларусі: энцыклапедыя. У 2 тамах. [Рэдкал.: Бялова Т. У. (гал. рэд.)]. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2009. – Т. 1. – 496 с.
4. Багрій Р., Петегірич В. Скарб срібних виробів княжої доби із Сокаля на Львівщині / Р. Бпрій // *Studia archaeologica*. – 1993. – Вип. 1. – С. 42-44.
5. Ильин А. А. Топография кладов серебряных и золотых слитков / А. А. Ильин. – Петроград: Госиздат, 1921. – 62 с.
6. История Киева: в 3-х т., 4-х кн. Т. 1: Древний и средневековый Киев. – К.: Наукова думка, 1982. – 408 с.
7. Корзухина Г. Ф. Русские клады IX–XIII вв. / Г. Ф. Корзухина. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1954. – 226 с.
8. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М. Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1971. – 175 с.
9. Кучинко М. Давні та середньовічні скарби Волині / М. Кучинко, З. Кучинко. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 170 с.
10. Кучинко М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV століттях. / М. Кучинко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 528 с.
11. Кучинко М. М. Археологічні пам'ятки Волині / М. М. Кучинко, Г. В. Охріменко. – Луцьк: Вид-во ВДУ «Вежа», 1995. – 168 с.
12. Макаров Н. А. Древнерусские амулеты-топорики / Н. А. Макаров // *Российская археология*. – 1992. – № 2. – С. 41-56.
13. Манеты Беларуси да 1707 г. / склад. Д. Гулецькі, А. Грамыка, А. Криваручка. – Минск: Логвінаў, 2007. – 207 с.
14. Моця О. П. Робота П. П. Толочка «Від Русі до України» і археологічні реалії / О. П. Моця // *Археологія*. – 2018. – № 1. – С. 9-17.
15. Нечитайло В. В. Каталог монет Древнерусского государства III–XIII века / В. В. Нечитайло. – К.: Киевская книжно-журнальная фабрика, 2011. – 80 с.
16. Никольченко Ю. М. Древнерусское городище в с. Торговица. Археологические открытия 1971 г. / Ю. М. Никольченко. – М.: Наука, 1972. – С. 385-386.
17. Пасюк І. М. Торгово-грошовий обіг на Волині (IX–XIX ст.) / І. М. Пасюк. – Луцьк: Вид-во ПП «Іванюк В. П.», 2016. – 212 с.
18. Прищепа Б. Дорогобуж на Горині у X–XIII ст.: монографія / Б. Прищепа. – Рівне, 2011. – 250 с.
19. Ратич А. А. Сокальский клад. Археологические открытия 1974 г. / А. А. Ратич, Р. С. Багрій. – М, 1975. – 255 с.
20. Рябцевич В. Н. Нумизматика Беларусі / В. Н. Рябцевич. – Минск: Полымя, 1995. – 688 с.
21. Савицький В. Знахідки монетних гривень на території Волині / В. Савицький, В. Свінціцький // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині: наук. зб.* – Луцьк, 2009. Вип. 32. – С. 200-204.
22. Свешніков І. К. Довідник з археології України. Ровенська обл. / І. К. Свешніков, Ю. М. Нікольченко. – К.: Наукова думка, 1982. – 115 с.

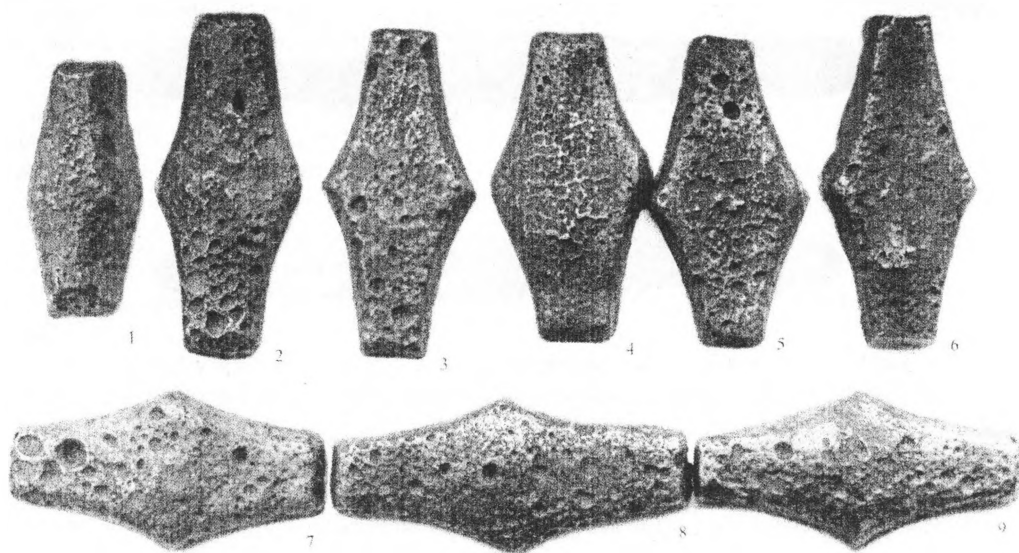
23. Спасский И. Г. Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк / И. Г. Спасский; изд. 4-е, дополн. – Л., Аврора, 1970. – 256 с.
24. Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави / С. Терський. – К.: «Стародавній світ», 2014. – 164 с.
25. Чайка Р. Работы Воыно-Днестровской экспедиции. Археологические открытия 1978 г. / Р. Чайка, В. Зварич. – М., 1979. 419 с.
26. Черепнин А. И. О гривенной денежной системе по древним кладам / А. И. Черепнин // Труды Моск. нумизмат. о-ва. – М., 1900. – Т. 2. – Вып. 2. – Гл. IV. Южно-русская, или Киевская гривенная система. – С. 171–190.
27. Шуст Р. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч. посіб. / Р. Шуст. – К.: Знання, 2009. – 376 с.
28. Щекотихин Н. Н. Топография кладов с древними литовскими монетами на территории древнего Литовского государства. 1933–1934. Ч. 2. / Н. Н. Щекотихин // Библиотека ОН ГЭ. – XV.2.51.в/1 № 129052. – С. 1–63.
29. Янин В. Л. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период / В. Л. Янин. – М., 1956.
30. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego / A. Cynkałowski. – Warszawa: Polskie Towarzystwo Archeologiczne, 1961. – 265 s.

Мал. 1. Гривні волинського типу зі скарбу Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Мал. 2. Фрагменти давньоруських срібних гривен зі скарбу Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Мал. 3. Гривні київського типу з м. Ізяслава Хмельницької обл.

Мал. 4. Віщинський скарб (Білорусь)

Мал. 5. Скарб міста Червен (Польща)